

Вавілова Н. В.;

Сівоха І. М.;

Леонов В. В., к.т.н., доцент

Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ

Право держав на застосування сили в міжнародних відносинах

Резюме. У статті розглядаються протиріччя, пов'язані зі співвідношенням сили права і права сили, яке полягає в тому, наскільки правомірне використання сили в системі міжнародних відносин. Також розглядаються різні підходи, для обґрунтування сили та нових умов, які на це впливають.

Ключові слова: застосування сили, збройний напад, випереджувальні дії, превентивні дії, поріг застосування сили.

Постановка проблеми. На сьогодні жодна державна угода, включаючи Устав ООН, не дає визначення поняттям “мир”, “війна”, “загроза”, “застосування сили”, “збройний напад”. Також не досягнуто єдиної думки про визначення сучасного терміну “агресія” в будь-якій міжнародній угоді. Як наслідок, на сьогодні не існує єдиної схеми міжнародно-правового обґрунтування застосування сили.

Останніми роками відбулися колосальні зміни форм і методів, які використовують з метою порушення миру й створення загрози безпеки держав і народів. Минули часи, коли реальну загрозу миру й безпеці представляли тільки держави. Державні кордони вже не є непереборною перешкодою для протиправного проникнення в політичну, економічну, фінансову, оборонну, інформаційну системи держав. Досягнення науково-технічного прогресу використовують в недружніх або злочинних цілях не тільки окремими державами, але й організованими групами, тобто недержавними суб'єктами. Створилася реальна загроза заподіяння збитку безпеці й існуванню суспільства, його державним структурам з боку терористичних груп. У сучасних умовах питання про застосування сили набуло нового значення. Ст. 51 Уставу ООН про невід'ємне право держав на самооборону викликала дуже серйозні розбіжності щодо її застосування. Основним аспектом проблеми став момент виникнення права на самооборону.

Боротьба з міжнародним тероризмом також викликала нове розуміння права на самооборону. Раніше вважалося, що застосування сили в порядку самооборони можливо лише при нападі іншої держави. Однак події 11 вересня 2001 року в США та інші приклади нападу терористичних груп з-за кордону на держави приводять до

висновку про те, що право держав на самооборону може бути здійснене у відповідь на напад будь-яких недержавних організацій чи угруповань (тим більше, у ст. 51 Уставу ООН прямо не йдеться про напад лише держави). Також важливою в цьому питанні стала Резолюція Ради Безпеки ООН № 1535, що дала важливий сигнал світовому співтовариству про готовність ООН і її Ради Безпеки продовжувати лінію з вдосконалення механізмів безпеки, що адекватно відповідають масштабним вимогам боротьби з тероризмом й іншими, пов'язаними з ним глобальними загрозами на основі колективних зусиль і дотримання міжнародного права.

Разом з тим динамічний розвиток відношень між державами, поява нових резолюцій Ради Безпеки ООН з цих питань, нові конфлікти, що постійно виникають та розгораються з новою силою, говорять про необхідність проведення подальшого детального вивчення цього питання, враховуючи нові тенденції, що виникають стосовно застосування сили.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема правомірного і неправомірного застосування сили, проблематика підтримки міжнародного миру і безпеки актуальна як для юристів, так і для політологів та воєнних аналітиків. Важливими в цій сфері є роботи теоретиків в галузі міжнародних відносин. Тому при підготовці матеріалу був застосований міждисциплінарний підхід.

Ретельно аналізувалася й висвітлювалася діяльність ООН із забезпечення міжнародного миру й безпеки у працях західних дослідників Г. Кісінджера, У.Г. Шарпа, Р. Аго, Д. Боуетта, Я. Броунлі, Ф. Джессопа, М. Мак-Дугала, Дж. Кунца, Х. Лаутерпахта, А. Рандельцхофера,

Дж. Стоуна, Х. Уолдока, Л. Хенкіна, Р. Хігінса, О. Шахтера, С.Швебеля, М. Шоу. Їх роботи великі за обсягом і різнопланові за змістом. З російських дослідників це роботи Котляра В.С., Курдюкова Г.І., Лазарева М.І., Левіна Д.Б., Лукашука І.І., Менжинського В.І., Собакіна В.К., Тіунова О.І., Тузмухамедова Б.Р., Тункіна Г.І., Хохлишевої О.О., Черніченко С.В. Шармазанашвілі Г.В., Шахназарова Г.Х., Шибасвої Є.А. та інших [1, 2, 4, 6]. У роботах цих дослідників відсутня єдність в наукових поглядах на застосування сили та забезпечення міжнародного миру та безпеки.

Важливий вплив на думку сучасних дослідників зробив представлений у РБ ООН в 2000 році групою вчених під керівництвом Лахдара Брахімі всебічний аналіз піввікової діяльності ООН з підтримки міжнародного миру й безпеки, відомий також як Доповідь Брахімі. У Доповіді є ряд рекомендацій і пропозицій з вдосконалення роботи Організації Об'єднаних Націй. Доповідь Брахімі стала новою віхою в історії розвитку діяльності ООН. Звіти про реалізовані рекомендації, пропозиції, що є в цьому документі, щорічно надаються Генеральним Секретарем ООН у Раду Безпеки. Загальні аспекти питання застосування сили проаналізували і колишній Генеральний Секретар ООН Кофі Аннан, і Група високого рівня по загрозах, викликах і змінах (2004 р.).

Метою статті є всебічний аналіз правової бази, яка регулює питання правомірного застосування сили, та з'ясування сучасних тенденцій, здатних змінювати механізм правомірного застосування сили.

Виклад основного матеріалу. На зміну правової заборони війни приходить нова доктрина “превентивної” війни, як способу усунення міжнародних загроз. Право на самооборону повинно виникати не раніше, ніж напад стає невідворотним і зникає можливість запобігти йому іншими способами, а тому необхідне нове нормативно-правове регулювання можливості застосування сили з метою самооборони в термін часу між моментом, коли вичерпані інші засоби захисту, та моментом нападу.

Протиріччя, пов'язані зі співвідношенням сили права і права сили, полягають в тому, наскільки правомірне використання сили в системі міжнародних відносин. З цією метою необхідно провести порівняльно-правовий аналіз джерел міжнародного права, що регулюють сферу збройних зіткнень держав та окремих випадків в практиці міжнародних відносин.

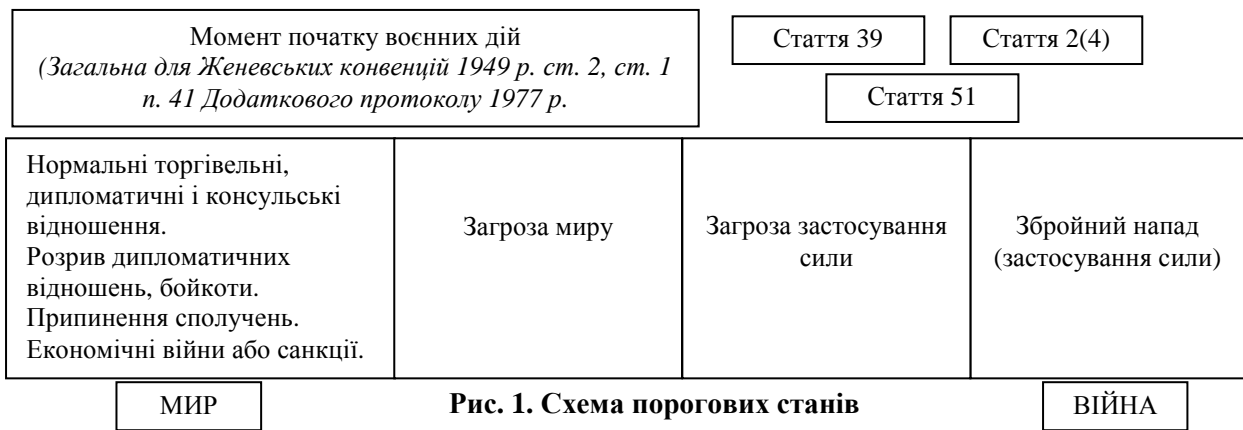
Разом з тим достатньо аргументована методика правового обґрунтування застосування сили в міжнародних відносинах, що базується на відносно якісних оцінках, запропонована американським юристом У.Г. Шарпом. В його версії суть правового обґрунтування застосування сили зводиться до виділення крайніх станів будь-якого процесу і визначення нормативних порогів всередині обмеженого таким чином діапазону міждержавних відносин, що підлягають урегулюванню [1]. У.Г. Шарп виділяє два крайніх стани в повному спектрі міждержавних відносин – юридично невизначені стани *війни* і *миру*.

Далі У.Г. Шарп виявляє в позитивному та звичайному праві, загальних принципах міжнародного права, практиці держав порогові значення, які давали б державам й іншим суб'єктам міжнародного права підвалини для заяв про справедливе застосування сили.

Очевидно, критичним елементом для цієї схеми міжнародно-правового аналізу є визначення правового факту воєнних дій, який ув'язується з правовими умовами статті 2, загальної для всіх чотирьох Женевських конвенцій 1949 року про захист жертв збройних конфліктів, і ст. 1 п. 41.

Схема аналізу правових умов застосування сили виглядає наступним чином (рис. 1): близько до порогового стану миру знаходяться події міжнародного життя, такі як нормальні торгівлі, дипломатичні і консульські відношення та їх розрив; бойкоти, припинення сполучень, економічні війни або санкції. Потім при зростанні напруги в міждержавних відносинах можливе виникнення станів, які міжнародною спільнотою визначаються як “загроза миру”, “загроза застосування сили”, “збройний напад”. Ці стани наближаються до порогового стану спектра міжнародних відносин, який визначається як “війна”. Також існує і такий стан відносин, юридично строго не встановлений, який держави можуть визначати для себе як справедлива умова для звернення до збройного насилля (момент початку воєнних дій).

Держава, відповідно до своїх національних інтересів, до національної потужності держави-противника, самостійно визначає будь-яку дію противника як перевищуюче для себе порогове значення “загрози миру”, “загрози застосування сили”, “збройного нападу”, після чого у нього з'являється “невід'ємне право на самооборону”.

У цьому випадку вищі посадові особи держави можуть робити заяви про очевидну неефективність системи колективної безпеки, про існування звичайного права на самооборону, й створенням таких обставин, коли використання сили є правомірним, в тому числі до дійсного збройного нападу на територію держави або, наприклад, на її громадян чи об'єкти за межами національної території. Після цього приймається рішення про застосування сили, починаються воєнні дії та інформується Рада Безпеки ООН. І тільки в такій системі правил здійснюється кваліфікація поведінки держави у відповідності з міжнародним правом.

Аналіз сучасних доктрин та практик держав показує, що в реальному міжнародному житті система принципів Статуту ООН не накладає непереборні обмеження на звернення держав до сили і дає змогу їм її використовувати для відновлення справедливості у їх власному розумінні, проведення репресалій, попередження загроз національній безпеці.

Сучасні основні положення доктрини випереджувальної самооборони були сформульовані ще в листуванні органів зовнішніх відносин США та Великобританії в 30–40-х роках XIX століття в зв'язку з інцидентом за участі корабля “Кароліна”, яке належало громадянам США й використовувалося для надання підтримки повстанцям на території Канади. 29 грудня 1837 року Великобританія розпочала дії у відповідь – підрозділи королівської поліції висадилися на території США і знищило корабель, не допустивши тим самим поставок боєприпасів та спорядження на територію Канади. У відповідь на протест США Великобританія повідомила, що її збройні сили діяли законно і використали право на самооборону. Необхідність дій була обґрунтована “терміновістю, силою обставин, відсутністю інших способів і моментом умисності”. У ході дипломатичного листування американська сторона підтвердила наявність у

британської сторони права на упередження, й було заявлено, що “право самооборони повинно бути обмежено тими випадками, коли необхідність самооборони є терміною, непереборною і такою, що не дає часу на вибір” [2].

Прийнятий за часів указаного інциденту стандарт обов'язковості доведення існування “невідворотності нападу” є досить складним у визначенні його змісту. Як вважається, що ця вимога визначає часовий інтервал, протягом якого повинні бути виконані оборонні заходи таким чином, щоб упередити безпосередній напад.

Зрозуміло, що спільний розгляд цієї вимоги з принципом незастосування сили встановлює дуже жорсткі вимоги до ширини такого інтервалу. Якщо вона недостатня для використання всього арсеналу, що є в наявності, мирних засобів вирішення міждержавних протиріч, то тільки тоді може бути запущений механізм упередження. Цей принцип урівноважує намагання уникнути воєнних дій на своїй території із бажанням уникнути зіткнення між державами. Отже “невідворотність нападу” є поняттям відносним.

Кожна держава – жертва нападу має тільки їй притаманні оборонні можливості, які визначаються її географічними, ресурсними, демографічними, економічними, політичними особливостями. Чим більша відносна загроза, тим імовірніше, що випереджувальні дії будуть більш значущими, і тим вагомніше виправдання, що надається на користь проведення випереджувальних дій до того моменту, коли противник здійснив усі підготовчі заходи й реалізував агресивні наміри. Наприклад, відсутність у держави можливості побудувати глибоко ешелоновану оборону або недостатність мобілізаційних ресурсів, дефіцит часу для їх розгортання чи перекидання з

інших районів держави може бути основою для проведення превентивних дій.

Таким чином, в основі обґрунтування правомірності випереджувальної самооборони лежить правильна оцінка противника і наявність достатнього часу на прийняття рішення і проведення необхідних дій, чим невідворотність самого нападу. Найчастіше держави заявляють про легітимне звернення до сили за обставин збройного нападу або загрози невідворотного нападу.

У випадку збройного нападу державам дозволено Застосувати силу у відповідь на збройний напад відповідно до ст. 51 Статуту ООН. Єдиним обмеженням для цього права будуть традиційні вимоги необхідності й сумірності. У випадку “неминучого нападу” передбачається, що державам дозволяється застосування сили у відповідь на “невідворотну загрозу”. Цілком логічно, що від держав не вимагають очікування того моменту, коли проти неї будуть застосовані збройні сили до того, коли вони зможуть цілком правомірно розпочати оборонні дії. Якщо виходити з можливостей сучасної зброї, то право самооборони втрачає взагалі будь-яке значення, якщо від держави вимагається прийняти на себе перший удар до того, як вона зможе здійснити заходи у відповідь. Застосовуючи випереджувальну самооборону як припустимі підвалини для застосування сили, можна допустити, що тягар доказування лягає на державу, яка використала це право. Держава повинна показати, що збройний напад дійсно був неминучим і випереджувальні дії є необхідними. “Поріг збройного нападу” визначається рядом взаємопов’язаних факторів, найбільш істотним з яких є тягар наслідків, завданих державі.

У ході аналізу практики держав у сфері застосування сили з метою міжнародно-правового забезпечення процесу прийняття рішень на застосування сили необхідно не тільки дослідити понятійний апарат, що пропонується в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, матеріалах Комісії міжнародного права ООН, але також встановити:

чи виносився спір з подібними фактологічними обставинами на розгляд Ради Безпеки ООН або міжнародних судових органів;

які аргументи приводилися сторонами суперечки у ході обговорення в РБ ООН, в міжнародному судовому органі, і які були прийняті рішення;

який зміст було визначено міжнародною організацією або міжнародним судовим органом для таких категорій, як “порушення миру”, “загроза миру”, “агресія”, “збройний напад”;

чи досліджувалися критерії “неминучість” загрози, як були заявлені критерії “необхідність” та “пропорційність” застосування сили;

як відбувалося голосування (підтримали, були проти чи утрималися);

було виконано чи ні рішення міжнародної організації або міжнародного судового органу;

які санкції передбачені міжнародними організаціями, або окремими державами на підставі рішення міжнародних організацій чи міжнародного судового органу і як вони були реалізовані;

чи був відновлений статус-кво після розв’язання конфлікту?

На підставі вивчення практики повинні бути виявлені “правові обмеження”, тобто визначені ті “пороги”, перевищення яких вважалось державами як нелегітимне застосування сили, коли застосування сили об’являлося світовим співтовариством як непропорційне і що не має підстав.

Використання рядом вчених (особливо російських) формули: “під упереджувальним застосуванням воєнної сили необхідно розуміти протидію неминучій та явній загрози, а під превентивним – вплив по потенціальному та прогнозованому її джерелам”, “наявність безпосередньої та великої небезпеки, що несе загрозу життєво важливим інтересам держави і не залишає вибору інших засобів і часу на роздуми”, “мінімум вторгнення в сферу застосування принципу територіальної недоторканності”, “об’єктом захисту є права людини” [3], на думку багатьох експертів, не дають підстав для створення будь-якого правового обґрунтування застосування сили: подібна підстава – винятково застосування сили проти визначених об’єктів та правові відношення, що виникли внаслідок цього.

Таким чином, представляється очевидним, що для визначення об’єкта міжнародно-правового забезпечення застосування збройних сил необхідно встановити зв’язок між об’єктами застосування сили та правовими відношеннями, що склалися у ході застосування сили проти цих об’єктів.

Дії на упередження закордонні дослідники визначають різноманітністю термінів, такими як “самооборона на припинення”, “самооборона на перешкоджання”, “самооборона на попередження”, “самооборона на випередження”, “самооборона на передбачення”, “превентивна самооборона”, “самооборона випередження”. Причому кожній дії встановлюється свій відмінний зміст і, відповідно, правове обґрунтування. Західний

дослідник Дінштейн, відкидаючи термін “самооборона на випередження”, запропонував можливість здійснення в рамках Статті 51 Статуту ООН “самооборона перешкоджання (interceptive)”: “самооборона перешкоджання має місце, коли відомо, що одна зі сторін прийняла безповоротне рішення про напад” [4].

Даючи відмінність терміну “самооборона випередження” від запропонованого ним терміну “перешкоджання”, він заявляє, що перша випереджує збройний напад, який ледве чи можна було передбачити, а друга “перешкоджаючи” оборона повинна проводитися у випадку збройного нападу, який, як достовірно встановлено, є близьким за часом і якого практично неможливо уникнути [4].

У Росії дослідники частіше за все використовують термін “превентивні” дії, який помилково ототожнюють з терміном на випередження. Водночас деякі російські дослідники визначають таку відмінність: “...У міжнародній практиці стосовно цієї проблеми випередження (preemptive) розглядається як ліквідація безпосередньої або близької загрози, а превенція – (preventive) як ліквідація загрози, що не є безпосередньою або близькою, тобто за рамками безпосередньої і очевидної загрози. При такому підході правова сторона превентивних та випереджувальних збройних ударів різна...” Таким чином, превентивні та випереджувальні заходи представляють собою два самостійних види діяльності і, в тому числі, за їх легітимністю” [5].

Очевидно, відмінності в діях ґрунтуються на критерії “безпосередності” загрози. Водночас цей критерій є дуже складним в застосуванні органами воєнного управління, якщо він не пов’язаний з об’єктами застосування сили.

Об’єкт застосування сили важливий для міжнародно-правової кваліфікації випереджувальних дій “...У російських офіційних деклараціях мова йде про нанесення удару по бойовиках, а не по збройних силах чи об’єктах держави, на території якої по її волі чи без неї знайшли прилисток терористи. Свідомо це зроблено чи ні, але тим самим можливим атакам надається хоч би формальне правоохоронне значення. В іншому випадку подібний цілеспрямований випад проти держави може бути кваліфікований як агресія з усіма правовими наслідками, що випливають звідси...” [6].

Вирішення поставленої проблеми може бути знайдено в дослідженні практики держав та правової доктрини у сфері застосування сили. Усі акти випереджувального застосування сили в практиці держав можна розділити на три групи: “випередження дій”, “попередження”

(превентивні, тобто профілактичні), “випередження намірів”.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Військова сила залишається невід’ємним інструментом державної політики національної безпеки держав і одним з основних засобів досягнення зовнішньополітичних цілей. Таким чином, право держав на випереджувальні дії в різних формах є обґрунтованим в рамках Статуту ООН, проте ці рамки не можуть бути жорстко формалізованими через відсутність єдиного сприйняття різними групами держав об’єктивної основи в процесі кваліфікації дій тих держав, які мають ресурси, достатні для захисту своїх національних інтересів і тим самим для формування міжнародного права у сфері застосування сили. Тоді як, випереджувальне застосування сили на сьогодні є неминучим елементом міжнародних відносин, не міжнародне право, а міжнародна мораль виступає проти випереджувальних дій.

Перспектива **подальших досліджень** полягає в аналізі та дослідженні концептуальних основ застосування воєнної сили в системі державної політики національної безпеки провідних держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кісінджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. В.В. Львова / Послесл. Г.А. Арбатова. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
2. Letter from Daniel Webster to Lord Ashburton (Aug. 6, 1842). Treaties and Other International Acts of the United States of America. Edited by Hunter Vssler. Volume 4. Documents 80-121: 1836 – 1846. Washington: Government Printing Office, 1934.
3. Мищенко В.А. Международно-правовые аспекты принятия упреждающих индивидуальных внешних вооруженных акций государствами: автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. М., 2007; Гольцов С.Д. Международно-правовые вопросы применения вооруженной силы государствами в порядке индивидуальной самопомощи: автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. М., 2005; Пашина А.Д. Применение силы в международном праве: автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. Казань, 2008;
4. Dinstein Yoram. War, Aggression and Self-Defense. P. 190.
5. Горбунов Ю.С. Упреждающие меры в свете современного международного права. "Журнал российского права", 2008, N 3. С. 97 – 98.
6. Тузмухамедов Б. Упреждение силой "Каролина" и современность // Россия в глобальной политике. 2006. № 2. Март – Апрель.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

Вавилова Н. В.;

Сивоха И. М.;

Леонов В. В., к.т.н., доцент

Центр военно-стратегических исследований Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского, Киев

Право государств на применение силы в международных отношениях

Резюме. В статье рассматриваются противоречия, связанные с соотношением силы права и права силы, суть которого состоит в том, насколько правомерное применение силы в системе международных отношений. Также рассматриваются разные подходы, для обоснования силы и новых условий которые имеют влияние.

Ключевые слова: применение силы, вооруженное нападение, упреждающие действия, превентивные действия, порог применения силы.

N. Vavilova

I. Sivoaha;

V. Leonov, Ph.D

Center for Military and Strategic Studies National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyhovskij, Kyiv

The right of states to use force in international relations

Resume. The article deals with the controversy surrounding the ratio of the law and the law of force, the essence of which is as legitimate use of force in international relations. It also discusses the different approaches to support the force and the new conditions that have an impact.

Keywords: the use of force, armed attack, proactive, preventive action, threshold for the use of force.